

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē niḡamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

śrīmadrāmāyaṇē vālmīkīyē ādikāvyaē ayōdhyākāṇḍē

॥ caturviṃśaḥ sargaḥ ॥

This document has been prepared by

Sunder Kidāmbi

with the blessings of

śrī raṅgarāmānuja mahādēśikan

His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

॥ caturviṃśaḥ sargaḥ ॥

vilapantyāḥ kausalyāyā ātmānamapi vanaṃ nētuṃ śrīrāmaṃ
pratyāgrahaḥ, patyuh sēvaiva nārīṇāṃ dharma iti pratipādyā
śrīrāmēṇa tasyā nivāraṇaṃ svakīyavanagamanē tasyā
anumatigrahaṇaṃ ca

taṃ samīkṣya vyavasitaṃ
piturnirdēśapālanē |
kausalyā bāṣpasamruddhā
vacō dharmiṣṭhamabravīt || 2.24.1 ||

adṛṣṭaduḥkhō dharmātmā
sarvabhūtapriyaṃvadaḥ |
mayi jātō daśarathāt
kathamūñchēna vartayēt || 2.24.2 ||

yasya bhr̥tyāśca dāsāśca
mṛṣṭānyannāni bhuñjatē |
kathaṃ sa bhōkṣyatē rāmō
vanē mūlaphalānyayam || 2.24.3 ||

ka ētacchraddadhēcchrutvā
 kasya vā na bhavēd bhayam |
 guṇavān dayitō rājñah
 kākutsthō yad vivāsyatē || 2.24.4 ||

nūnaṃ tu balavān lōkē
 kṛtāntaḥ sarvamādiśan |
 lōkē rāmābhirāmastvaṃ
 vanaṃ yatra gamiṣyasi || 2.24.5 ||

ayaṃ tu māmātmabhava -
 stavādarśanamārutaḥ |
 vilāpaduḥkhasamidhō
 ruditāśruhutāhutiḥ || 2.24.6 ||

cintāvāṣpamahādhūma -
 stavāgamanacintajaḥ |
 karśayitvādhikaṃ putra
 niḥśvāsāyāsasambhavaḥ || 2.24.7 ||

tvayā vihīnāmiha mām
 śōkāgniratulō mahān |
 pradhakṣyati yathā kakṣyaṃ
 citrabhānurhimātyayē || 2.24.8 ||

kathaṃ hi dhēnuḥ svaṃ vatsaṃ
 gacchantamanugacchati |
 ahaṃ tvānugamiṣyāmi
 yatra vatsa gamiṣyasi || 2.24.9 ||

yathā nigaditaṃ mātrā
 tad vākyaṃ puruṣarṣabhaḥ |
 śrutvā rāmō'bravīd vākyaṃ
 mātaraṃ bhr̥śaduḥkhitām || 2.24.10 ||

kaikēyyā vañcitō rājā
 mayi cāraṇyamāśritē |
 bhavatyā ca parityaktō
 na nūnaṃ vartayiṣyati || 2.24.11 ||

bhartuḥ kila parityāgō
 nṛśaṃsaḥ kēvalaṃ striyāḥ |
 sa bhavatyā na kartavyō
 manasāpi vigarhitaḥ || 2.24.12 ||

yāvajjīvati kākutsthaḥ
 pitā mē jagatīpatiḥ |
 śuśrūṣā kriyatāṃ tāvat
 sa hi dharmāḥ sanātanaḥ || 2.24.13 ||

ēvamuktā tu rāmēṇa
 kausalyā śubhadarśanā |
 tathētyuvāca suprītā
 rāmamakliṣṭakāriṇam || 2.24.14 ||

ēvamuktastu vacanaṃ
 rāmō dharmabhṛtāṃ varaḥ |
 bhūyastābravīd vākyaṃ
 mātaraṃ bhr̥śaduḥkhitām || 2.24.15 ||

mayā caiva bhavatyā ca
 kartavyaṃ vacanaṃ pituḥ |
 rājā bhartā guruḥ śrēṣṭhaḥ
 sarvēśāmīśvaraḥ prabhuḥ || 2.24.16 ||

imāni tu mahāranyē
 vihr̥tya nava pañca ca |
 varṣāṇi paramaprītyā
 sthāsyāmi vacanē tava || 2.24.17 ||

ēvamuktā priyaṃ putraṃ
 bāṣpapūrṇānanā tadā |
 uvāca paramārtā tu
 kausalyā sutavatsalā || 2.24.18 ||

āsāṃ rāma sapatnīnāṃ
 vastuṃ madhyē na mē kṣamam |
 naya māmapi kākutstha
 vanaṃ vanyāṃ mṛgīmiva || 2.24.19 ||

yadi tē gamanē buddhiḥ
 kṛtā piturapēkṣayā |
 tāṃ tathā rudatīṃ rāmō
 rudan vacanamabravīt || 2.24.20 ||

jīvantyā hi striyā bhartā
 daivataṃ prabhurēva ca |
 bhavatyā mama caivādya
 rājā prabhavati prabhuḥ || 2.24.21 ||

na hyanāthā vyaṃ rājñā
 lōkanāthēna dhīmatā |
 bharataścāpi dharmātmā
 sarvabhūtapriyaṃvadaḥ || 2.24.22 ||

bhavatīmanuvartēta
 sa hi dharmarataḥ sadā |
 yathā mayi tu niṣkrāntē
 putraśōkēna pārthivaḥ || 2.24.23 ||

śramaṃ nāvāpnuyāt kiñci -
 dapramattā tathā kuru |
 dāruṇaścāpyayaṃ śōkō
 yathainaṃ na vināśayēt || 2.24.24 ||

rājñō vṛddhasya satataṃ
 hitaṃ cara samāhitā |
 vratōpavāsaniratā
 yā nārī paramōttamā || 2.24.25 ||

bhartāraṃ nānuvartēta
 sā ca pāpagatirbhavēt |
 bhartuḥ śuśrūṣayā nārī
 labhatē svargamuttamam || 2.24.26 ||

api yā nirnamaskārā
 nivṛttā dēvapūjanāt |
 śuśrūṣāmēva kurvīta
 bhartuḥ priyahitē ratā || 2.24.27 ||

ēṣa dharmah striyā nityō
 vēdē lōkē śrutah smṛtah |
 agnikāryēṣu ca sadā
 sumanōbhiśca dēvatāḥ || 2.24.28 ||

pūjyāstē matkṛtē dēvi
 brāhmaṇāścaiva satkṛtāḥ |
 ēvaṃ kālaṃ pratīkṣasva
 mamāgamanakāṅkṣiṇī || 2.24.29 ||

niyatā niyatāhārā
 bhartrśuśrūṣaṇē ratā |
 prāpsyasē paramaṃ kāmaṃ
 mayi paryāgatē sati || 2.24.30 ||

yadi dharmabhṛtāṃ śrēṣṭhō
 dhārayiṣyati jīvitam |
 ēvamuktā tu rāmēṇa
 bāṣpaparyākulēkṣaṇā || 2.24.31 ||

kausalyā putraśōkārtā
 rāmaṃ vacanamabravīt |
 gamanē sukṛtāṃ buddhiṃ
 na tē śaknōmi putraka || 2.24.32 ||

vinivartayitum vīra
 nūnaṃ kālō duratyayaḥ |
 gaccha putra tvamēkāgrō
 bhadraṃ tē'stu sadā vibhō || 2.24.33 ||

punastvayi nivṛttē tu
 bhaviṣyāmi gataklamā |
 pratyāgatē mahābhāgē
 kṛtārthē caritavratē |
 piturānṛṇyatām prāptē
 svapiṣyē paramaṁ sukham || 2.24.34 ||

kṛtāntasya gatiḥ putra
 durvibhāvyā sadā bhuvi |
 yastvāṁ sañcōdayati mē
 vaca āvidhya rāghava || 2.24.35 ||

gacchēdānīm mahābāhō
 kṣēmēṇa punarāgataḥ |
 nandayiṣyasi mām putra
 sāmna ślakṣṇēna cāruṇā || 2.24.36 ||

apīdānīm sa kālāḥ syād
 vanāt pratyāgataṁ punaḥ |
 yat tvām putraka paśyēyaṁ
 jaṭāvalkaladhāriṇam || 2.24.37 ||

tathā hi rāmaṁ vanavāsaniścitaṁ
 dadarśa dēvī paramēṇa cētasā |
 uvāca rāmaṁ śubhalakṣaṇaṁ vacō
 babhūva ca svastyayanābhikāṅkṣiṇī || 2.24.38 ||

|| ityārṣē śrīmadrāmāyaṇē vālmīkiyē ādikāvye
 ayōdhyākāṇḍē caturviṁśaḥ sargaḥ ||